

τουργία τοῦ λόγου ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς καὶ διαδηλοῦσα τὴν ἀνθήσιν τοῦ λόγου ἀποδίδει γλωσσικὴν μορφήν, ἣτις ὡς λέγει ὁ Πλάτων, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς θεοὺς ἀκόμη εἶναι εὐχάριστος. («Δεῖ δύνασθαι τὸν σὺφρονα κεχαρισμένα μὲν τοῖς θεοῖς λέγειν, κεχαρισμένως δὲ πράττειν τὸ πᾶν εἰς δύναμιν» Πλάτωνος Φαῖδρος 273 e).

Γνησίαν ἔκφρασιν τοῦ λόγου ἀποτελεῖ, ὁ προφορικὸς λόγος, ὅστις παρουσιάζει ὅλον τὸ βᾶθος τῆς νοητικῆς λειτουργίας καὶ ὅστις διὰ τοῦτο εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀποτελεσματικός⁽¹⁾. Οὗτος ἔχει τὴν δύναμιν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ εὐνοῇ καὶ νὰ φέρῃ τὴν εὐδαιμονίαν εἰς ὅσων τὴν συνείδησιν μεταδίδεται. «Καλλίων σπουδῆ... γίνεται, ὅταν τις τῇ διαλεκτικῇ τέχνῃ χρώμενος, λαβὼν ψυχὴν προσήκουσαν, φυτεύῃ τε καὶ σπείρῃ μετ' ἐπιστήμης λόγους, οἱ ἑαυτοῖς τῷ τε φυτεύσαντι βοηθεῖν ἱκανοὶ καὶ οὐχὶ ἄκαρποι, ἀλλ' ἔχοντες σπέρμα, ὅθεν ἄλλοι ἐν ἄλλοις ἦθεσι φυόμενοι τοῦτ' αἰεὶ ἀθάνατον παρέχειν ἱκανοί, καὶ τὸν ἔχοντα εὐδαιμονεῖν ποιοῦντες» (Πλάτωνος Φαῖδρος 276 c - 277 a).

Πολὺν τερπνὴν, λέγει, γίνεται ἡ σπουδὴ, ὅταν τις χειριζόμενος τὴν διαλεκτικὴν τέχνην, ἀφοῦ παραλάβῃ κατάλληλον ψυχὴν, μεταδώσῃ εἰς αὐτὴν λόγους μὲ γνῶσιν, οἵτινες θὰ καρποφορήσωσι διαδοχικῶς καὶ εἰς ἄλλους καὶ θὰ φέρωσι τὴν εὐδαιμονίαν εἰς αὐτούς, οἵτινες τοὺς κατέχουν.

Τοῦ προφορικοῦ λόγου ὁμοίωμα εἶναι ὁ γραπτὸς λόγος, ὅστις ἀποτελεῖ «παγκάλῃν παιδιάν» (Πλάτ. Φαῖδρ. 276 c), διότι ἐνθυμίζει τὸν παλαιὸν καρπὸν τοῦ προφορικοῦ λόγου.

Προφορικὸς ὅμως καὶ γραπτὸς λόγος, ὅταν ἐκπαιδεύωσι, καὶ τοῦτο ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς, τὴν σφυρηλατοῦσαν τὴν καθαρότητα αὐτῆς, τότε ἀποτελοῦν φωτεινὸν δημιουργήμα διὰ τὴν ζωὴν.

Τὰ γλωσσικὰ συνεπῶς δημιουργήματα, συμβολίζοντα τὰ νοήματα τοῦ ὀρίμου λόγου καὶ παρουσιάζοντα διὰ τοῦτο τὴν ἀνθήσιν ἐκείνου, ἔχουν τὰ πλεονεκτήματα ὅτι ἀποδίδουν ἰδιορρυθμίαν καὶ ἰδιοτυπίαν τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ καὶ ὅτι ἀποτελοῦν μέσον ἐπικοινωνίας τῶν ἀτόμων μεταξύ των ἐξυπηρετοῦντα τὴν ζωὴν αὐτῶν.

b) Ἡ ἠθικὴ ἐνεργεία τοῦ λόγου

Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς γνωστικῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου κατεδείχθη ὅτι ἡ βίωσις ἀνοίγει τὸ πρῶτον τὴν γνωστικὴν σχέσιν, ὅποτε ἡ ψυχὴ, ἣτις παρορμᾶται ἀπὸ τὴν ἔφρασιν τοῦ εἰδέναι, αὐτοδυνάμως κινουμένη, ἀποκτᾷ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων τὰ νοήματα.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν φιλοδοξεῖ τὸ ἄτομον ἐξ αἰτίας τοῦ ὄπλισμοῦ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ διὰ τοῦ λόγου νὰ κινηθῇ δεοντολογικῶς. Ἔχει δηλονότι τοῦτο ὡς κίνητρον τὴν ἔφρασιν τοῦ ὑρθῶς πράττειν καὶ δερθῶς

(1) I. N. Θεοδωρακοπούλου: Πλάτωνος Φαῖδρος, 1948, σ. 280.

βιώναι. Ὑπὸ τὴν παρόρμησιν ταύτην ἀναζητεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἐνέργειάν του κατ' ἐσωτερικοὺς νόμους, οἵτινες θὰ καθιστῶσι τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἀξιότιμης. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐπιτελεῖται ἡ *ἠθικὴ ἀπαιτήσις τοῦ λόγου.*

Προϋπόθεσιν ὅμως τῆς ἠθικῆς ταύτης ἐνεργείας τοῦ λόγου ἀποτελεῖ ἡ *βίωσις τῆς ἠθικότητος.* Ἡ βίωσις αὕτη ἀποτελεῖ αἰτίαν ὥστε τὸ ἄτομον νὰ κινηθῇ πρὸς τὴν συνείδησιν ὑποχρεώσεων, νὰ ἐπιζητήσῃ τὸ ἰδανικώτερον καὶ γενικῶς νὰ κινήται ἠθικῶς. Μέλημα ἤδη ἡμῶν εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν α) *πῶς ἐπιτελεῖται ἡ ἠθικὴ αὕτη ἐνέργεια τοῦ λόγου* ὥστε νὰ θεωρηθῆται ὅτι τὸ ἄτομον ἐκπληροῖ τὸν προορισμὸν του καὶ β) *ποῖα εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς ἠθικῆς ταύτης ἐνεργείας.*

Ἡ βίωσις τῆς ἠθικότητος παρουσιάζουσα τὸν πρῶτον ἐρεθισμὸν τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς καὶ ἀνοίγουσα οὕτω τὴν ἠθικὴν σχέσιν τοῦ ἔγῳ ἀποτελεῖ αἰτίαν, ὥστε τὸ ἄτομον νὰ ἔχῃ τὴν συνείδησιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ὀρθῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς βουλήσεώς του ὑφ' ὠρισμένων ἀρχῶν. Ὁ προσδιορισμὸς οὗτος γίνεται ἐκ τῶν ἔνδον, ἐκ τοῦ βάλους τῆς ψυχῆς, δι' ὃν λόγον καὶ ἐκεῖθεν πρέπει νὰ καθορισθῇ τὸ ὀρθῶς ἐνεργεῖν. Ὅπως δὲ εἰς τὴν γνωστικὴν λειτουργίαν τῆς ψυχῆς ὡς πρῶτος ἀναφαίνεται ἡ ἐποπτεία ἤτοι ἡ συνειδητοποίησης τῆς παραστάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἐνταῦθα ὡς *πρῶτος σταθμὸς τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας* τῆς ψυχῆς ἀναφαίνεται ἡ *συνείδησις τοῦ χρέους.*

Εἶναι ὅμως ἀνάγκη τὸ χρέος τοῦτο νὰ προσδιορισθῇ. Ἐκ τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ καθορισμοῦ χρέους, καταλλήλου διὰ τὰς ἐκάστοτε συγκεκριμένας περιπτώσεις, δημιουργοῦνται οἰκείοι προσδιορισμοὶ τούτου. Ἀναφαίνεται τότε τὸ *δεύτερον στάδιον τῆς ἠθικῆς λειτουργίας τοῦ λόγου,* κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ ἄτομον ἐναρμονίζει τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν πρὸς τὰ αἰτήματα ἐκεῖνα, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἡ ἀτομικότης αὐτοῦ διαβιοῖ. Τοιοῦτοτρόπως τὸ *χρέος αὐτοῦ λαμβάνει συγκεκριμένην μορφήν,* ὡς ἀκριβῶς καὶ κατὰ τὴν γνωστικὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ἀποκτᾶται ἡ ἀντίληψις τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος.

Εἶναι ἐν τούτοις ἀνικανοποίητος ἡ ψυχὴ ἂν τὸ συγκεκριμένον τοῦτο χρέος δὲν ἔχῃ ἀπόλυτον ἰσχύν. Διότι ἐνδέχεται νὰ σχετίζεται τοῦτο πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑποκειμενικότητος, ὅποτε τὸ ἠθικὸν χρέος τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει τὴν καθαρότητά του. Ἐνδέχεται ἐπίσης νὰ διαφοροποιῆται κατὰ τὰς ἐπιρροὰς διαφόρων σκοπιμοτήτων. Ἀναφαίνεται κατόπιν τούτου τὸ *τρίτον στάδιον τῆς ἠθικῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς,* κατὰ τὸ ὁποῖον καθορίζεται ἡ *καθαρὰ μορφή τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας.* Ὅπως δηλονότι ὁ νοῦς ποδηγετεῖ τὸν λόγον διὰ νὰ κινηθῇ οὗτος πρὸς τὴν λογικὴν λειτουργίαν καὶ νὰ ἀναφανῇ τὸ νόημα, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἐνταῦθα, κατὰ τὸ τρίτον στάδιον τῆς ἠθικῆς λειτουργίας, ἀπὸ τὸ βάλος τῆς καθαρότητος τῆς

ψυχῆς, προσδιορίζεται τὸ ἀναμφισβητήτου κύρους ἠθικὸν χρέος τοῦ ἀτόμου. Πρὸς τοῦτο ἡ ἠθικὴ λειτουργία ἐπιζητεῖ δύο τινά :

Ἦτοι : α) Διαμορφώνονται ἐκ τῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς *συνθετικαὶ κρίσεις* περὶ τοῦ ἠθικῶς βιώναι. Βάσει τῆς ἰκανότητος τοῦ ἀνθρώπου νὰ διακρίνη τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἥτις φύσει ἐνυπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς σύμφυτος πρὸς τὸν λόγον καὶ αἱ ἐξ οὗ λόγου πράξεις θεωροῦνται ἀγαθαὶ ἢ φαῦλαι, ἀποκτῶ οὗτος συνείδησιν τοῦ ὀρθοῦ καὶ ἐγκύρου καὶ οὕτω διαρθρώνει τὸ ἠθικὸν χρέος κατ' ἀρχὰς ἀντικειμενικὰς καὶ ἀναμφισβητήτους. Οὕτως ἐξουδετεροῦται ἡ ἐπιρροὴ τῶν σκοπιμοτήτων.

β) *Ἐργάζεται ἡ ψυχὴ διαλεκτικῶς*. Διὰ νὰ ἀνταποκριθῆ ἢ δηλαδὴ τὸ ἄτομον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καθαρᾶς ψυχῆς ἀναλαμβάνει τὰ ἑξῆς :

Πρῶτον. *Ἐξουδετερώνει τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα* τοῦ ἐγωισμοῦ καὶ τῆς φιλαυτίας καὶ καθίσταται οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἰκανὸς νὰ ἐνεργῆ οὐχὶ κατὰ τὴν τυφλὴν ἀνάγκην καὶ τὰς τυφλὰς ὁρμίας, ἀλλὰ κατ' ἀσφαλεῖς *κανόνας* ⁽¹⁾, σταθεροὺς καὶ ἐγκύρους.

Δεύτερον. *Καλλιεργεῖ τὰ ἐν ἡμῖν θεῖα στοιχεῖα*. Πέραν δηλονότι τῶν λογικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναφαίνονται ἐν ἰσχύϊ, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἠθικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ λόγου, καὶ ἄλλαι ἀπαιτήσεις, εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, αἵτινες καταξιώνουν τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ γίνονται αἰτία τοῦτο νὰ θεωρῆται—ὅταν ἐκεῖναι κυριαρχῶσιν—ὡς «εἰκῶν καὶ ὁμοίωσις τῷ Θεῷ». Τὰ ἐν ἡμῖν ταῦτα θεῖα στοιχεῖα ἀναπτυσσόμενα διευκολύνουν τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς μας, ὅποτε καὶ τὸ ἠθικὸν χρέος ἀποκτῶ τὴν καθαρότητα αὐτοῦ. Οὕτως ἐξουδετεροῦνται αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ὑποκειμενικότητος. Τὸ δὲ προῖόν τοῦ τρίτου σταδίου τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου ἔχει πλεον τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀγαθοῦ.

Τοιοιτοτρόπως ἡ βίωσις τῆς ἠθικότητος ἀνοίγουσα τὴν ἠθικὴν σχέσιν τοῦ Ἐγὼ προσδιορίζει τὴν βούλησιν κατὰ καθαρὰν μορφήν ἐνεργείας, ἥτις ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῶν *συνθετικῶν κρίσεων* περὶ τοῦ ἠθικῶς βιοτέου, τὸ δὲ διὰ τῆς *διαλεκτικῆς ἐξυψώσεως* τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν θεῖαν αὐτῆς ὑπόστασιν.

Γεννᾶται ὁμως τὸ ἐρώτημα : Διὰ ποίων γνωρισμάτων ἀντιλαμβανόμεθα τὸ ἠθικὸν τοῦτο χρέος ; Τί πρέπει νὰ ἐπιδιώκη ἠθικῶς τὸ ἄτομον, ὅταν ἡ ὀριμότης τοῦ λόγου εἶναι πλήρης ; *Ποῦ εὐρίσκεται δηλαδὴ τὸ γνώρισμα τῆς γνησίας ἠθικῆς ἐνεργείας*, ἥτις ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἀγαθόν ;

Ἐν πρώτοις εἶναι φανερόν ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦτο εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ ἐγωκεντρικὰς ἐπιθυμίας ἢ διαθέσεις ἢ προσκαίρους σκοπικότητας,

(1) Κ. Λογοθέτου : Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, 1913, σ. 6-11.

διότι τοιοῦτον περιεχόμενον δὲν ἔχει γενικὸν κῦρος⁽¹⁾. Εἶναι ἐπίσης ἄσχετον ἀπὸ τὴν πείραν τοῦ ἀτόμου, διότι ἂν καὶ ἀποτελῆ πολλάκις ἡ πείρα πηγὴν καθοδηγοῦσαν τὴν συνείδησιν, δὲν ἔχει ἐν τούτοις αὕτη τὸ φέγγος ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπιτρέπει εἰς τὸ ἄτομον νὰ προσδιορίζη τὸ εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις δυνάμενον νὰ ἰσχύη.

Ἄλλ' οὔτε καὶ πρὸς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα δύναται νὰ ἔχη συνάρτησιν τὸ γνήσιον ἠθικόν. Καὶ ναὶ μὲν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ πρακτικὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς ρυθμίζεται διὰ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ, ὡς τονίζει ὁ ἴδιος, «ἡ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίγνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε, μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους» (Ἀριστοτ. Ἠθικὰ Νικομάχεια 1103 a 17), δὲν ταυτίζεται ὅμως ἡ πρακτικὴ αὕτη πλευρὰ πρὸς τὴν ὑπέρβασιν ἐκείνην, ἣτις ἐπιζητεῖται ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ χρέους. Διότι διὰ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας ἐπιδιώκομεν θεμελίωσιν μορφῆς ζωῆς ὑπερβαίνουσας ἐκείνην, τὴν ὁποίαν προσδιορίζουν τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ γνήσιον ἠθικόν χρέος προσδιορίζεται ἐκ τοῦ βίβιους τῆς ψυχῆς καὶ ἐκ τῆς καθαρότητος αὐτῆς, διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν Kant, τὸ περιεχόμενον τῆς γνησίας ἠθικῆς ἐνεργείας—κατόπιν τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν δύο πρότερον ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθεισῶν διδαχῶν—καθορίζεται μορφολογικῶς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου, ὅστις ἐπιτάσσει νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν χάριν τοῦ ἀγαθοῦ ἐκ μόνου τοῦ καθήκοντος. Ἐκ τούτου ἰσχύει ὁ νόμος οὗτος καθολικῶς καὶ ἀπολύτως καλούμενος ἠθικός. Ὁ τύπος τοῦ Νόμου τούτου, κατὰ τὸν Kant ἔχει ὡς ἑξῆς: «Πρᾶττε τοιουτοτρόπως, ὥστε αἱ ἀρχαὶ τῆς πράξεώς σου νὰ χρησιμεύωσιν ὡς καθολικὴ νομοθεσία»⁽¹⁾.

Τὴν μορφήν ταύτην μόνον ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς ἐγγυᾶται. Μόνον δηλονότι τὸ ἄτομον ἐκεῖνο, ὅπερ ἐνεργεῖ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγνῆς ψυχῆς, τῆς ἀνεπηρεάστου ἀπὸ πάσης ἀλλοτριᾶς σκοπιμότητος, ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ φθάσῃ τὴν ἀπόλυτον μορφήν τῆς ἠθικῆς ταύτης ἐνεργείας καὶ νὰ στηρίξη τὸ ἀγαθόν. Ἐπειδὴ δ' αὕτη ἔχει καθολικότητα εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις, διὰ τοῦτο ὁ Kant χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς *κατηγορικὴν προστακτικὴν*.

Εἶναι ὅμως εὐνόητον ὅτι δὲν ἔχουν πάντες οἱ ἄνθρωποι τὴν καθαρότητα ταύτην. Ὅπως ἡ ἀπόκτησις τοῦ νοήματος, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ἀπόκτησις ἀγαθοῦ ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν μόνον τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀνεπτυγμένου λόγου. Τὸ πολὺ πλῆθος, περιορισμένην ἔχον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λόγου, προσδιορίζεται ὑπὸ ἐγωκεντρικῶν ἢ ὠφελιμιστικῶν κινήτρων. Ἄλλ' οὔτε καὶ πᾶσα ἡλικία ἔχει τὴν συνείδησιν τῆς καθαρᾶς μορφῆς τοῦ ἠθικῶς ἐνεργεῖν. Ὡς γνωστὸν κατὰ τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν τὸ ἄτομον ἀρέσκειται

(1) Immanuel Kant: Kritik der praktischen Vernunft.

κυρίως εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς βουλήσεώς του ὑπὸ τῶν ἄλλων. Ἀργότερον ἀποκτᾷ αὐτονομίαν, προσδιορίζεται ὅμως ὑπὸ ὑποκειμενικῶν γνωρισμάτων. Καὶ μόνον κατὰ τὴν ὄριμον ἡλικίαν τὸ καθῆκον στηρίζεται εἰς αὐτονομίαν ἀντικειμενικοῦ κύρους. Ὅθεν βαθμηδὸν κατὰ τὴν ἡλικίωσιν τοῦ ἀτόμου ἀναπτύσσεται ἡ καθαρὰ μορφή τοῦ ἠθικοῦ καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς νεανικῆς ἡλικίας ἔχομεν ἐκδηλώσεις τῆς ὀριμάνσεως ταύτης⁽¹⁾. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καταδεικνύει ὅτι ἡ ἠθικὴ δύναμις τοῦ λόγου, βαθμηδὸν ἀναπτυσσομένη, ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν *αὐτοκαταστροφήν τῶν ἐγωκεντρικῶν καὶ ὀφελιμιστικῶν τάσεων τῆς ψυχῆς*⁽²⁾. Τοῦτο δὲ ὑφείλεται εἰς τὰ ἑξῆς *πλεονεκτήματα* τοῦ λόγου :

α) Ὅτι διὰ τῆς ἀνθήσεως τοῦ λόγου φωτίζεται ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ κινεῖται οὗτος τότε οὐχὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς πλάνης ἀλλὰ κατὰ τὴν ὀρθὴν τομὴν τῆς ἀληθείας. Εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦτον στηρίζεται τὸ διδακτὸν τῆς ἀρετῆς τοῦ Σωκράτους.

β) Ὅτι διὰ τῆς ἀνθήσεως αὐτῆς ἀμβλύνεται ὁ δογματισμὸς τῆς ἀγνοσίας καὶ ἀναφαίνεται ὁ σκεπτικισμὸς, ὅστις διὰ τῶν ἐνδοιασμῶν, τοὺς ὁποίους προκαλεῖ, δημιουργεῖ τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας. Οὕτως ὁ ἀνθρώπος κατανοῶν τὴν ἀτέλειαν τῆς ψυχῆς του γίνεται ἐχειρρονέστερος καὶ συνετώτερος.

γ) Ὅτι διὰ τῆς ἀνθήσεως ταύτης συνειδητοποιεῖ ὁ φωτισθὴς τὸ χρέος νὰ παρέχῃ *παραδείγματα ζωῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους*. Λιὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπιστημονικότητος συνδέεται μετὰ τῆς ὑποχρεώσεως τῆς ἠθικωτέρας διαβιώσεως.

Ἀναμφισβήτητος εἶναι συνεπῶς ἡ κυριαρχία, τὴν ὁποίαν ὁ λόγος ἀσκεῖ ἐπὶ τῶν ὤμων στοιχείων τῆς ψυχῆς. Ὁ φωτισμὸς τῆς συνειδήσεως, τὸν ὁποῖον ἀποκτᾷ αὕτη ἐξ ἐκείνου, ἀποτελεῖ αἰτίαν, ὥστε ὁ ἀνθρώπος ἐξ ἰδίων κριτηρίων νὰ προσδιορίσῃ τὸ καθῆκον αὐτοῦ.

Τὸ γεγονός τοῦτο φανερῶνει ὅτι τὸ ἠθικὸν χρέος, ὅπερ ἀποτελεῖ αἰτίαν τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, δὲν προσδιορίζεται ἀναγκαστικῶς ἐξ ἐξωτερικῶν κινήτρων, ἀλλ' ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως τοῦ ἀτόμου. Πρὸέρχεται ἐκ τούτου ἐσωτερικῆ ἐπιταγῆ, καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπος ἀποβαίνει μέσον διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ χρέους. Ἴσως δ' ἐκ τούτου ἠθελέ τις ἰσχυρισθῆ ὅτι δεσμεύεται ἡ βούλησις τοῦ ἀτόμου. Πόρρω ὅμως ἀπέχει τοῦτο τῆς ἀληθείας. Διότι ὁ ἀνθρώπος φωτισθὴς διὰ τοῦ λόγου ἀνέρχεται εἰς ὑψηλοτέραν βαθμίδα δράσεως ἢτοι ἀποκτᾷ τὴν ἰδανικὴν ἐκείνην μορφήν τῆς ψυχῆς, ἣτις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τοῦ ἠθικοῦ χρέους. Αὕτη δὲ δὲν καταδυναστεύεται ὑπὸ τῶν αἰτημάτων κατωτέρας βαθμίδος, ἀλλὰ θεισπίζει

(1) Μαρίας Κισσάβου: Ἡ ἠθικὴ συνείδησις 1939, σ. 85, 167, 168.

(2) Γ. Θεοδωρακοπούλου: Σύστημα Φιλοσοφικῆς ἠθικῆς, Τόμ. Α', 1947, σ. 301 - 317.

τούς κανόνες τῆς ἠθικῆς δράσεως. Ἐν τούτῳ τὸ ἄτομον εὐρίσκει καὶ δοκιμάζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεώς του⁽¹⁾. Ἄν δηλονότι διὰ τὴν κατωτέραν βαθμίδα ἢ καθαρότης τῆς ψυχῆς εἶναι ἄγνωστος καὶ ἡ μορφή τοῦ καθήκοντος μόνον ὑπὸ ἀπαιτήσεως ξένης βουλήσεως δύναται νὰ προσδιορισθῇ, ὅποτε τὸ ἄτομον τοῦτο δοκιμάζει τὴν δέσμευσιν τῆς ἐξωτερικῆς βουλήσεως, διὰ τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα τοῦναντίον ἢ καθαρὰ μορφή τοῦ καθήκοντος δὲν εἶναι ἀλλοτρία ἀλλ' οἰκεία ὑπόθεσις τοῦ ἀτόμου.

Ὅπως δὲ διὰ τῶν νοημάτων ἐπέρχεται ἡ αὐτοαποκάλυψις τοῦ λόγου εἰς τὴν γνωστικὴν σφαῖραν, τοιοῦτοτρόπως καὶ διὰ τῆς καθαρᾶς μορφῆς τοῦ καθήκοντος ἀναφαίνεται ἡ αὐτοαποκάλυψις τοῦ λόγου εἰς τὴν ἠθικὴν σφαῖραν, καθ' ὅσον ἡ ψυχὴ ἔχει ἐνταῦθα τὴν ἰκανότητα ἐξουδετερώουσα τὰ προσκόμματα νὰ προσδιορίζη μορφήν ἠθικῆς ἐνεργείας ἀπολύτου κύρους.

Ὅπως ἐπίσης τὰ νοήματα ἐκεῖνα διαπιστώνουν τὴν ἀντιθεσιν τοῦ λόγου εἰς τὴν γνωστικὴν σφαῖραν, ὅταν ἐξωτερικεύονται διὰ τῶν γλωσσικῶν συμβόλων, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ καθαρὰ μορφή τοῦ καθήκοντος διαπιστώνει τὴν ἀντιθεσιν τοῦ λόγου εἰς τὴν ἠθικὴν σφαῖραν, ὅταν ἐξωτερικεύεται διὰ τοῦ ἠθικῶς βιώναι. Ἄν ἐκεῖ αἱ λέξεις ἀποτελῶσι τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς γνωστικῆς λειτουργίας τοῦ λόγου, ὅπερ ἐξυπηρετεῖ τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἡ ἠθικὴ βούλησις, αἱ γνήσιαι ἠθικαὶ πράξεις, ἀντικατοπτρίζουσαι τὴν καθαρὰν μορφήν τοῦ καθήκοντος καὶ πραγματοποιοῦσαι τὴν ἐξυπηρετήσιν τῶν ἀνθρώπων στηρίζουν τὴν ἀγαθὴν διαβίωσιν. Τὸ ἠθικῶς βιώναι δηλονότι, τὸ ἑναρμονιζόμενον πρὸς τὴν καθαρὰν μορφήν τοῦ καθήκοντος, ἀποτελεῖ τὸ τέρας τῆς ἠθικῆς κινήσεως τοῦ λόγου.

Πολλοὶ ἀσφαλῶς εἶναι οἱ παράγοντες, οἵτινες ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀντιθεσιν τοῦ ἠθικοῦ λόγου. Ἡ πείρα, ἡ ἀγωγή, τὸ περιβάλλον καλλιεργοῦν ταύτην. Ἰδιαιτέρως μάλιστα ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ πηγὴν, ἣτις ἐμπεδώνει σταθερώτερον τὸ ἠθικὸν χρέος. Διότι συνδέεται αὕτη καὶ μετὰ τῆς πίστεως, ἣτις ἐξουδετερώουσα τὴν ἀπόγνωσιν τοῦ ἀτόμου ἐκ τῶν ἀντιδράσεων καὶ προσκομμάτων τῆς ζωῆς σφυρηλατεῖ πλούσιον φρόνημα. Δὲν ἀσχολοῦμεθα ἐν τούτοις ἐνταῦθα περὶ τοὺς παράγοντας αὐτούς, διότι εἶναι τοῦτο ἀσχετον πρὸς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν ἡμῶν.

Ἄν ἤδη θελήσωμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὰ γνωρίσματα τῆς καθαρᾶς μορφῆς τοῦ καθήκοντος, θὰ ἴδωμεν ὅτι ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) Καταδεικνύει αὕτη τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἀσκησις δηλονότι τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας διαπιστώνει ὅτι τὸ ἄτομον ἔχει καθαρότητα ψυχῆς καὶ ὅτι τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ διέπει ἡ ἀρετὴ. Ἐξ αἰτίας ἄλλως τε τῆς καθα-

(1) Wilhelm Steinberg: Grundfragen des menschlichen Seins, 1953 σ. 35 - 39.

ρότης ταύτης χαρακτηρίζει και ο **Πλάτων** την ἀρετήν ὡς ἐσωτερικὴν τάξιν, ἁρμονίαν καὶ ὑγείαν ψυχῆς, ἣτις διὰ τοῦτο ὀδηγεῖ εἰς τὴν εὐτυχίαν (Πλάτ. Πολιτεία I 353 e). Εἰς τὸν ἴδιον λόγον ὀφείλεται ἐπίσης καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ Πλάτωνος ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀντικατοπτρίζει θεϊκὴν συμπαράστασιν ἐν τῇ ψυχῇ, διότι, ὡς τονίζει, «θεῖα μοῖρα ἡμῖν φαίνεται παραγινομένη ἡ ἀρετὴ οἷς παραγίγνεται» (Πλάτ. Μένων 100 b). Τὸν ἰδιάζοντα δὲ χαρακτήρα ταύτης καταδεικνύει καὶ ὁ **Πλούταρχος**, ἐφ' ὅσον θεωρεῖ ὡς ἀπαραίτητα ἐφόδια τῆς ἀρετῆς τὴν φύσιν (προδιάθεσιν), τὸ ἔθος (ἀσκήσιν) καὶ τὸν λόγον (μάθησιν) (Πλουτάρχου, περὶ παιδων ἀγωγῆς 2a). Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὡς παράγοντα ἀρετῆς καταξιώνει ὁ Πλούταρχος καὶ τὴν μάθησιν. Αὕτη εἶναι ἀπαραίτητος, διότι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ταύτης ἐξουδετεροῦται ἡ δύναμις τοῦ ἐνστίκτου καὶ καλλιεργεῖται ἡ καθαρότης ἐκείνη τῆς ψυχῆς, ἐξ ἧς χαρίζεται ἡ πορεία τοῦ πρέποντος ἐν τῇ ζωῇ⁽¹⁾. Οὕτω κατὰ τὸν Πλούταρχον διὰ τῆς συμβολῆς τῶν παραγόντων τῆς προδιαθέσεως, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς μαθήσεως καλλιεργεῖται ἡ ἀνύψις τοῦ λόγου, ἣτις ἔχει ἠθικὸν χαρακτήρα, ὅποτε κυριαρχεῖ ἡ ἀρετὴ ἥτοι τάξις, ἁρμονία καὶ ὑγεία ψυχῆς. Τότε καθίσταται δυνατὸν νὰ ἀπελευθεροῦται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῶν ἐπιπολαίων δοξασιῶν τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀπὸ τῆς μηχανικῆς καὶ παθητικῆς ζωῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ὀδηγοῦν τὰ ὑλικά ἀγαθὰ. Ψυχὴ δὲ ἀπελευθερουμένη τούτων παρουσιάζει τὴν καθαρότητα⁽²⁾ της⁽³⁾.

β) Ἐχει τὸ ἄτομον κατὰ ταύτην τὴν μορφήν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐργάζεται **αὐτονόμως**. Διαμορφοῦνται δηλονότι εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ ἐξ ἐσωτερικῶν ἐλατηρίων αἱ ἀρχαὶ τοῦ καθήκοντος καὶ γενικῶς τῶν ἠθικῶν ἀπαιτήσεων, διὰ τῶν ὁποίων σφουρηλατεῖται ἡ ψυχὴ, καὶ γίνεται τοῦτο αἰτία νὰ ἀκολουθῇ τὸ ἄτομον τὴν μόνιμον κατεύθυνσιν τῆς **ἠθικῆς αὐτοτελείας**. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δοκιμάζει, ὡς εἶδομεν, τοῦτο τὴν **ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεώς του**. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον καὶ ὁ ἐνάρετος θεωρεῖται ἐλεύθερος, διότι ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν ἴδιαν αὐτοῦ θέλησιν (Πλάτ. Πολιτ. IX 557 d).

γ) **Ἐναρμονίζεται τὸ ἄτομον ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς κοινωνίας**. Δὲν δύναται δηλονότι νὰ ζῇ τὸ ἄτομον, τὸ κατὰ τὴν καθαρὰν μορφήν τοῦ καθήκοντος κινούμενον, εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ ἢ εἰς τὸ ἐπάγγελμά του ἢ κατὰ τὰς διαφόρους ἀσχολίας αὐτοῦ χωρὶς νὰ ἐναρμονίζεται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ κοινωνικοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος ἢ χωρὶς νὰ ἐκπληροῖ τὰς ἐκεῖθεν προκαλουμένας ὑποχρεώσεις⁽⁴⁾. Ἀντίκειται τοῦτο πρὸς

(1) Κ. Ι. Λογοθέτου: Ἡ ψυχολογία τοῦ Πλωτίνου, 1922, σ. 46.

(2) Max. Scheler: Vom Umsturz der Werte, II, σ. 181.

(3) Henri Bergson: Les deux sources de la morale et de la religion, 1948, σ. 12.

τά εἰς τὸ βάθος τῆς καθαρᾶς ψυχῆς ὑφιστάμενα θεῖα στοιχεῖα. Διὰ τοῦτο ὁ βάσει τούτων προσδιορισμὸς τῆς βουλήσεως δημιουργεῖ κοινωνικὸν δεσμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ὄχι μόνον ἐγγυᾶται τὴν ἀσφάλειαν τῆς κοινωνίας (¹) ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ οὗτος θεμέλιον διὰ τὴν ἐπὶ τὸ ἰδεωδέστερον ἐξέλιξιν αὐτῆς.

δ) *Ἐπιτελεῖται διὰ τῆς καθαρᾶς μορφῆς τοῦ καθήκοντος ἢ οικειώσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ.* Ἐπικοινωνεῖ δηλονότι ἐκάστοτε τὸ ἠθικῶς κινούμενον ἄτομον μετ' ἰδεατοῦ φωτισμοῦ, τὸν ὁποῖον μόνον ἡ ἠθικὴ δράσις ἀποκαλύπτει. Ὁφείλεται δὲ τοῦτο εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἰδεώδους δὲν διαρθροῦται διὰ τῶν στοιχείων τῆς ἐμπειρίας, ὅποτε λόγῳ τῆς ποικιλίας τῶν ἐμπειριῶν τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων θὰ μετεβάλλετο τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν καὶ θὰ ἐξεμηδενίζετο ἐκ τούτου καὶ ἡ ἀξία του, ἀλλὰ συνέχει τοῦτο στοιχεῖα *ὑπερβατικά*, μονίμως καὶ ἀπολύτως ἰσχύοντα, τὰ ὁποῖα μόνον εἰς τὸν ἠθικὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς τὸ ἄτομον ἀποκαλύπτει καὶ ἐν τῇ ψυχῇ του ἀποκτᾷ (²). Ἔχει δὲ τοῦτο τότε ὡς συνέπειαν ὅτι ἀποκτᾶται, ὡς τονίζει ὁ Πλάτων, δημιουργικὴ δύναμις διὰ τὴν συνετὴν ἰδιωτικὴν καὶ δημοσίαν ζωὴν : «Δεῖ ταύτην ἰδεῖν τὸν μέλλοντα ἐμφρόνως πράξειν ἢ ἰδίᾳ ἢ δημοσίᾳ» (Πλάτ. Πολιτ. VII 517 c). Διὰ τὸν ἴδιον λόγον καὶ ἡ φιλοσοφικὴ διάνοια ἀνερχομένη πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ὁδηγεῖ κατὰ τὸν *Πλάτωνα* εἰς τὴν πλήρη *ἠθικὴν συνείδησιν*. Βαθμηδὸν ὅμως ἐπιτελεῖται τοῦτο καὶ γίνεται αὐτὸ αἰτία νὰ δοκιμάζη τὸ ἄτομον ἐκάστοτε τὴν *χαρὰν* τῆς διηνεκοῦς ἀνυψώσεως.

Ἴσως ἠθελὲ τις ταυτίσει τὸν πόθον τῆς διηνεκοῦς ἠθικῆς τελειώσεως πρὸς τὴν ἔφεσιν τῆς ἀνυψώσεως, τὴν ὁποῖαν καλλιεργεῖ ἡ φιλοδοξία. Ἡ περίπτωσις ὅμως αὕτη τῆς τελειώσεως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἐγκεντρικὴν φιλόδοξον διάθεσιν πρὸς ἀνύψωσιν καὶ δὴ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους :

Πρῶτον : Ἄν κατὰ τὴν ἠθικὴν ἀνύψωσιν καὶ τελείωσιν τὸ ἄτομον δοκιμάζη διαρκῶς τὸ συναίσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς καθοδηγοῦντας αὐτόν, εἰς τὸν φιλόδοξον ἢ ἐκδήλωσις τῆς εὐγνωμοσύνης μόνον ὡς ταπείνωσις χαρακτηρίζεται.

Δεύτερον : Ἄν κατὰ τὴν ἠθικὴν ἀνύψωσιν χρησιμοποιῆται ὁ κόπος καὶ ὁ μόχθος, ὁ φιλόδοξος ἀναζητεῖ συνήθως τὴν ὁδὸν τῆς παρανομίας καὶ τοῦ παραμερισμοῦ τῶν ἀξιῶν. Ἐκμεταλλεῖται δηλαδή οὐχὶ τὸν ἰδρωτὰ τοῦ προσώπου του, ἀλλὰ τὰ μέσα καὶ τὴν πλάνην.

Τρίτον : Ἄν κατὰ τὴν ἠθικὴν ἀνύψωσιν ἀναφαίνωνται ἐν τῇ συνείδησει διηνεκῶς χρῆμα καὶ καθήκοντα, εἰς τὸν φιλόδοξον κυριαρχεῖ μόνον ἡ συνείδησις τῶν δικαιωμάτων.

(¹) I. N. Σκουτεροπούλου : Ἡ πολιτεία τοῦ Πλάτωνος καὶ ἡ νεωτέρα Παιδαγωγική, 1948, σ. 136.

(²) Ἡμέτερον : Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑμίστου ἀγαθοῦ, Περιοδικὸν « Πλάτων », τ. Η' 1956, σ. 103.

Ἐπὶ τὸν φωτισμὸν συνεπῶς τοῦ ιδεώδους κινεῖται ἡ ψυχὴ βαθμηδὸν οὐχὶ πρὸς φιλόδοξον διάθεσιν ἀλλὰ πρὸς τὴν τελείωσίν της καὶ τὴν ἠθικὴν της παρουσίαν.

Ἴσως ὅμως ἤθελέ τις ἰσχυρισθῆ ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὕτη γίνεται αἰτία νὰ ἀπαξιῶνται τὰ πρότερον ἰσχύσαντα κριτήρια. Ἐν τούτοις ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἀνεξίξεως δὲν καταστρέφεται ἡ ἀξία τῶν ἐκ τῶν ἐκάστοτε βαθμίδων τοῦ ἠθικοῦ λόγου διαμορφωθέντων κριτηρίων. Τὰ κριτήρια ταῦτα ἀντικατοπτρίζοντα τὰς φάσεις τῆς οἰκείας ἀναπτύξεως τοῦ λόγου σφραγισμένον παρὰλλήλως καὶ τὸν διερεθισμὸν τῆς νέας ἐξελίξεως. Τοῦτο δὲ εἶναι ἄρκετὸν διὰ νὰ στηρίξη τὴν ἀξίαν τῶν ἐκάστοτε προηγουμένων κριτηρίων.

Τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα γνωρίσματα, ἅτινα ὡς πλεονεκτήματα προέρχονται ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἠθικοῦ λόγου, καταδεικνύουν ὅτι αἱ ἐπιτεύξεις τοῦ ἠθικοῦ συμπληροῦσι τὸ ἔργον τοῦ θεωρητικοῦ λόγου. Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἔφεσις πρὸς τὸ εἰδέναι ἄνευ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας ἀποτελεῖ προσβολὴν διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, διότι καθιστᾷ τὸν λόγον πανοῦργον καὶ αἰτίαν τοῦ κακοῦ. Ἢδη ὅμως διαπιστοῦται ὅτι ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, τοῦ ὑπὸ τοῦ νοῦ ποδηγετουμένου, ὄχι μόνον δὲν πραγματοποιεῖ γνώσεις ξένας πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀπαιτήσεις ἀλλὰ τοῦναντίον στρέφεται τόσον πρὸς τὸ γνῶναι ὅσον καὶ τὸ ἠθικῶς ἐνεργεῖν.

Ἀσφαλῶς τὴν πλήρη ἀγαθὴν τελείωσιν οὐδέποτε ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐπιτύχη. Διότι οὐδέποτε θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐξουδετερώσῃ τελείως τὸ πάθος τῆς ὕλης καὶ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἐφημέρων. Ἐπιτυγχάνει ἐν τούτοις διηνεκῶς ἀνέλιξιν, ἣτις ἔχει ὡς ἀντίκτυπον τὴν διηνεκῶς ἀγαθωτέραν συμβίωσιν τοῦ συνόλου.

c) Καλαισθητικὴ ἐνέργεια τοῦ λόγου.

Πλὴν τῆς γνωστικῆς καὶ ἠθικῆς ἀνθίσεως τοῦ λόγου ἔχομεν καὶ τὴν καλαισθητικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Ἀναφέρεται δ' αὕτη εἰς ἐκείνην τὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς, ἣτις ἐπιζητεῖ τὴν διάρθρωσιν τοῦ καλοῦ, τοῦ ὡραίου. Φιλοδοξεῖ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνον νὰ ἀποκτήσῃ γνώσεις καὶ νὰ καταξιῶσῃ τὴν ζωὴν του διὰ τῶν ἠθικῶν του πράξεων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξυψώσῃ τὴν δημιουργίαν του, νὰ τὴν ἐξωραΐσῃ. Καὶ ὅπως τὸ ἄτομον κατὰ τὴν γνωστικὴν σχέσιν τοῦ λόγου, ἔχον ὡς κίνητρον τὴν ἔφεσιν πρὸς γνῶσιν καὶ ὡς διερεθισμὸν τὴν σχετικὴν βίωσιν, διὰ τῆς γνωστικῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς του ἀποκτᾷ τὸ νόημα, ὅπερ διὰ τῶν γλωσσικῶν συμβόλων τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων ἢ κατὰ τὴν ἠθικὴν σχέσιν τοῦ λόγου, ἔχον ὡς κίνητρον τὴν ἔφεσιν τοῦ ὀρθῶς βιῶναι καὶ ὡς διερεθισμὸν τὴν βίωσιν τῆς ἠθικότητος, διαρθρώνει μορφήν ἐνεργείας, ἣτις εὑρίσκειται εἰς τὴν καθαρὰν μορφήν τοῦ καθήκοντος καὶ ἣτις προσδιορίζει τὴν ἠθικὴν βούλησίν του, οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὸ ἄτομον κατὰ τὴν καλαισθητικὴν κίνησιν τοῦ λόγου ἀναζητεῖ νὰ προσαρμόσῃ κατὰ τὸ δυνατόν

τὴν πραγματικότητα πρὸς μορφὴν, ἥτις θὰ ἀρέσκη ἀπολύτως καὶ διὰ τοῦτο θὰ συγκινηθῆ αἰωνίως. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀναφαίνεται τὸ ὄραϊον, κατὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ δοκιμάζει ἀγαλλίασιν.

Καὶ εἰς τὰς τρεῖς ὡς ἄνω περιπτώσεις ἡ τελείωσις τῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου, προερχομένη ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτόμου, διαπιστώνει τὴν ὀριμότητα ταύτης. Ἡ δὲ πραγμάτωσις ἐκάστης ἐφέσεως καταδεικνύει ἐπὶ πλέον τὴν θεμελίωσιν ἐλευθερίας ἐν τῇ ψυχῇ. Οὕτως ἡ ἀπόκτησις τῆς γνώσεως ἀποτελεῖ σταθμὸν ἐλευθερίας διὰ τὸν ἄνθρωπον, δεδομένου ὅτι διὰ ταύτης φθάνει εἰς τὸ τέρμα τῆς ἡ σχετικῆς ἐφeseis αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ νοήματος ἱκανοποιοῦνται τὰ γνωστικὰ αἰτήματα. Ὁμοίως διὰ τῆς ἠθικῆς πράξεως πραγματοποιεῖται πάλιν ἄλλος σταθμὸς ἐλευθερίας, εἰς ἄλλην σφαιρᾶν, δεδομένου ὅτι ἡ ἐφeseis τοῦ ὀρθῶς βιώναι πραγματοποιεῖται ἤδη καὶ δὴ κατὰ νόμους, ἐν τῇ ψυχῇ του κυριαρχοῦντας. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν σύλληψιν τῆς μορφῆς τοῦ ὄραϊου τὸ ἄτομον τέρπεται καὶ ἀγαλλιᾶται εἰς τὸ ἀποκτηθὲν δημιούργημα, δεδομένου ὅτι ἰδιαιτέρα ἐφeseis αὐτοῦ, κατ' ἐσωτερικοὺς νόμους κινήθεισα, ἐν τῇ μορφῇ ταύτῃ ἐπραγματοποιήθη. Καὶ τοῦτο καταδηλοῖ τὴν εἰς τὴν σφαιρᾶν τοῦ ὄραϊου πραγματοποίησιν τῆς ἐλευθερίας του.

Κατὰ ταῦτα τὸ ὄραϊον ἀποτελεῖ χωριστὴν σφαιρᾶν τῆς κινήσεως τοῦ λόγου, ἥτις δύναται μὲν νὰ συμπίπτῃ μετὰ τῆς γνωστικῆς κινήσεως, ὅταν εἰς τὸ ὄραϊον διαπιστοῦται καὶ ἡ ἀλήθεια ἢ μετὰ τῆς ἠθικῆς κινήσεως, ὅταν τὸ ὄραϊον θεμελιώσῃ καὶ τὴν ἀγαθὴν συμβίωσιν, καθ' ἑαυτὴν ὅμως θεωρουμένη, παρουσιάζει ἀνεξάρτητον περιοχὴν, διότι κίνητρον ἐνταῦθα τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἐφeseis αὐτῆς τὸ πᾶν νὰ ἐξωραΐσῃ.

Προϋπόθεσιν βεβαίως ἀποτελεῖ ἡ καλαισθητικὴ βίωσις. Αὐτὴ ἀνοίγει τὴν καλαισθητικὴν ἐνέργειαν τοῦ λόγου, ὥστε νὰ ἐξυψοῦται βαθμηδὸν τὸ ἄτομον πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ὄραϊου.

Γεννῶνται ὅμως τὰ ἐρωτήματα: α) Πῶς ἐπιτελεῖται ἡ καλαισθητικὴ ἐνέργεια τοῦ λόγου καὶ β) ποῖα εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς καλαισθητικῆς τελειώσεως;

Ὁ πρῶτος σταθμὸς τῆς καλαισθητικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, ὁ ὁποῖος προκαλεῖται ἐκ τῆς καλαισθητικῆς βιώσεως, συντελεῖται εἰς τὴν βίωσιν τῶν συγκεκριμένων αἰσθητικῶν δεδομένων τοῦ ὄραϊου. Ὁ θεμελιωτὴς μάλιστα τῆς Αἰσθητικῆς Γερμανὸς φιλόσοφος Baumgarten Alexander Gottlieb (1714-1762) τοσοῦτον ἐξετίμησε τὰ αἰσθητικὰ ταῦτα δεδομένα, ὥστε ὀλόκληρον τὴν ἐπιστήμην, τὴν περὶ τὸ ὄραϊον ἀσχολουμένην, ὠνόμασεν αἰσθητικὴν.

Δὲν εἶναι ἐν τούτοις τὰ αἰσθητικὰ δεδομένα ἐκεῖνα, ἅτινα προσδιορίζουν τὴν μορφὴν τοῦ ὄραϊου. Διὰ τῶν αἰσθητικῶν δεδομένων καλλιεργεῖται ἡ ἐσωτερικὴ ἀνταπόκρισις τῆς ψυχῆς, ἥτοι ψυχικὸς κόσμος, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς καλαισθητικῆς λειτουργίας τοῦ λόγου. Κατὰ

τοῦτο τὰ αἰσθητικὰ ταῦτα δεδομένα συνάπτονται μετὰ τοῦ ψυχικοῦ αὐτοῦ κόσμου, ὅστις ἐκ τοῦ διερεθισμού ἐκείνων ἀνακίπτει. *Δεύτερος σταθμὸς* παρουσιάζεται διὰ τῆς συμμετοχῆς τοῦ ὑποκειμενικοῦ κόσμου εἰς τὸν διερεθισμόν, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησαν τὰ αἰσθητικὰ δεδομένα, ὅπυτε εὐχαριστεῖται τὸ ἄτομον εἰς τὴν μορφήν τοῦ ὑποκειμενικῶς ἐπηρειαζομένου ὄραίου.

Εἶναι ἐν τούτοις ἀνικανοποίητος ἡ ψυχὴ ἐκ τούτων, διότι ὁ σταθμὸς οὗτος ἔχει τὰς ἀτελείας του. Διὰ τοῦτο ἐπιζητεῖ αἴτη τὸ *τρίτον στάδιον* τῆς καλαισθητικῆς λειτουργίας τοῦ λόγου, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰκανότητος τῆς ψυχῆς νὰ *διακρίνη τὸ ὄραϊον ἐκ τοῦ ἀσχήμου* ἐξευρίσκονται αἰσθητικαὶ κρίσεις ἐπὶ τῶν αἰσθητικῶν δεδομένων καὶ δημιουργοῦνται οὕτω τὰ *νοητικὰ στοιχεῖα* τοῦ ὄραίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ διαμορφοῦται ἡ *διαλεκτικὴ κίνησις*, ἣτις ἐξουδετερώνει πᾶσαν ὑποκειμενικὴν συσχέτισιν ἢ ἰδιοτέλειαν καὶ γενικῶς ἐξουδετερώνει πᾶσαν ὑποκειμενικὴν ἐπιρροήν. Διὰ τῆς συμβολῆς ἀμφοτέρων τούτων διαρθροῦται καὶ διαμορφοῦται ἡ *ὑφή τοῦ ὄραίου*, ὡς τρίτος σταθμὸς τῆς καλαισθητικῆς λειτουργίας, ἐξ ἧς τὸ ἄτομον δοκιμάζει ἀγαλλίασιν ἄνευ σκοπιμότητός τινος ἢ ἰδιοτελείας. Οὕτως ἡ ψυχὴ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἔχει τὴν καθαρότητα της, διότι εἶναι ἀπηλλαγμένη ἐγωκεντρικῶν ἢ ὕλικῶν ἐπιρροῶν.

Ὅθεν διὰ τῆς καλαισθητικῆς βιώσεως ἀνυψοῦνται ἡ ψυχὴ κατὰ τὸ ὄριμον στάδιον αὐτῆς εἰς τοιαύτην καθαρότητα ὥστε νὰ δοκιμάζη τὴν νοητείαν τοῦ ὄραίου καὶ ἀπάλαυσιν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἰδιοτελείας. Τὰ δὲ νοητικὰ ταῦτα ἐπιτεύγματα παρουσιάζοντα τὴν αὐτοαποκάλυψιν τοῦ λόγου εἰς τὴν καλαισθητικὴν ἐνέργειάν του προσδιορίζουν παραλλήλως καὶ τὴν οἰκειαν ἀνθήσιν τοῦτο.

Γεννᾶται ἤδη τὸ ἐρώτημα: *Ποῶτα εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς τρίτης ταύτης βαθμίδος τῆς καλαισθητικῆς κινήσεως τοῦ λόγου, τῆς προκαλούσης καλαισθητικὴν ἀπόλαυσιν;*

Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καθίσταται φανερόν ὅτι τὸ ὄραϊον δὲν συμπίπτει μετὰ τοῦ εὐαρέστου, διότι ἡ ἐκ τούτου εὐχαρίστησις ἔχει αἰσθησιακὸν χαρακτῆρα, ἐν ᾧ τὸ ὄραϊον συναρπάζει τὴν ψυχὴν, καὶ διότι κατὰ τὴν δοκιμὴν τοῦ εὐαρέστου ἐπιτείνονται οἱ πόθοι, ἐνῶ κατὰ τὴν βίωσιν τοῦ ὄραίου σιγοῦν οὗτοι.

Οὔτε ἐπίσης συμπίπτει τὸ ὄραϊον μετὰ τοῦ *ὠφελίμου*, διότι τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς οἰκονομικὰ διαφέροντα, περὶ τῶν ὁποίων οὐδεὶς λόγος γίνεται κατὰ τὴν βίωσιν τοῦ ὄραίου.

Τὸ ὄραϊον ὑπεράνω ὅλων τούτων ἀφ' ἑνὸς μὲν συνδέεται μετὰ καλλιεργημένου συναισθήματος, τὸ ὁποῖον ἀποκαθαίρει τὰ ὠμὰ στοιχεῖα τῆς ψυχῆς καὶ προκαλεῖ ὡς ἐκ τούτου ἐξιδανίκευσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διαρθρούμενον διὰ κρίσεων ἀντικειμενικοῦ κύρους καὶ διαδηλούμενον διὰ περιεχομένου, τὸ ὁποῖον ἡ νόησις διὰ τῆς συμβολῆς τῆς φαντασίας διαμορφώνει, ἀποτελεῖ αἰτίαν ὥστε καὶ ἡ βούλησις νὰ κινῆται ἰδανικῶς.

Ἐκ τούτου καταδεικνύεται τὸ ἑξῆς.

α) *Ὅτι τὸ ὄραϊον καὶ τὸ ἠθικὸν ἔχουν τὴν αὐτὴν μεταφυσικὴν ρίζαν.* Ἀμφότερα δηλονότι ἐξυπνώνουν τὴν ζωὴν καὶ ἐξιδανικεύουν αὐτήν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὸ καλὸν (ὄραϊον) καὶ ἀγαθὸν (Πλάτ. Πρωτ. 358 b) καὶ ἀντιστρόφως. «Λέγω γὰρ τάγαθὸν καλὸν εἶναι» (Πλάτ. Λύσις 216 d).

β) *Ὅτι τὴν βίωσιν τοῦ ὄραίου ὑπὸ τὰνωτέρω γνωρίσματα, μόνον ἢ ὠριμος ψυχὴ,* ἢ ἐσωτερικῶς πρὸς τοῦτο καλλιεργηθεῖσα, δοκιμάζει. Εἰς τοῦτο τὸ στάδιον βαθμηδὸν ἀνέρχεται ἡ ψυχὴ. Κυρίως δὲ τρεῖς βαθμίδας συναντᾷ ἡ ἀνοδος αὐτῆς. Οὕτως εἰς τὴν *πρώτην βαθμίδα* τῆς καλαισθητικῆς βιώσεως γοητεύει τὴν ψυχὴν ἡ ἁρμονία μόνον τῶν χρωμάτων ἢ σχημάτων, ὁ ρυθμὸς τῶν τόνων, ἡ ἀναλογία τῶν διαστάσεων καὶ γενικῶς πᾶσα αἰσθητικὴ ἀντίληψις προκαλοῦσα εὐαισθησίαν. Εἰς τὴν *δευτέραν βαθμίδα* ταύτης τὸ ἄτομον ἱκανοποιούμενον διὰ τὴν συμβολὴν τῆς νοήσεως καὶ φαντασίας δοκιμάζει εὐχαρίστησιν ἐκ τοῦ ἐξευρισκομένου νοήματος. Εἰς δὲ τὴν *τρίτην βαθμίδα* ἀποκτᾷ τὸ ἄτομον, κατόπιν μακρᾶς ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ ὄραίου, τοιαύτην οἰκείωσιν τῆς φύσεως αὐτοῦ, ὥστε εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον του νὰ ἀντικατοπτρίζεται ἡ φύσις τοῦ ὄραίου. Τότε δοκιμάζει τὸ ὑποκείμενον τὴν ἀπόλαυσιν.

Ἡ ἐξέλιξις αὕτη καταδεικνύει ὅτι ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν βίωσιν τοῦ ὄραίου ἀνυψοῦται ἐκ τῆς γοητείας τῶν πραγμάτων εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν σκέψιν περὶ τοῦ ὄραίου καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν βαθμίδα ἐκείνην, καθ' ἣν τὸ ἄτομον ἔχον τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς δοκιμάζει τὴν γοητείαν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν καλαισθητικῶν νοημάτων (Πλάτ. Συμπ. 208 c). Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ νοητὸν στοιχεῖον τοῦ ὄραίου, τὸ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπεξεργασίας τῆς ψυχῆς καλλιεργούμενον, εἶναι ἐκδηλον καί, ὡς λέγει ὁ Πλάτων, λίαν ἀγαπητόν. («Κάλλος μόνον ταύτην ἔσχε τὴν μοῖραν, ὥστ' ἐμφανέστατον εἶναι καὶ ἐρασμιώτατον» (Πλάτ. Φαῖδρος 250 d)). Ὅσοι ὅμως δὲν ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἔχωσι τὴν βίωσιν τοῦ ὄραίου καὶ γενικῶς νὰ κρίνωσιν αἰσθητικῶς, οὗτοι μὴ ἔχοντες καλλιεργημένην τὴν ψυχὴν των κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ὄραίου ἢ κρίνουν τὰ ἀλλότρια ὡς ὠραῖα ἢ ἐπηρεάζονται κατὰ τὴν κρίσιν των ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἄλλης σκοπιμότητος.

Ἰδίως τοῦ νοητοῦ τούτου περιεχομένου, ἐὰν ἡ ψυχὴ δὲν ἔχη τὴν παρουσίαν, τότε τὸ αἰσθητικὸν στοιχεῖον κολακεύει τὰς κλίσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ μαζῶν (Πλάτ. Γοργ. 501 d., Νόμοι II 659 a). Ἀλλὰ τότε εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ περιεχόμενον τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ὄραϊον καὶ διὰ τοῦτο ἀπομακρύνει αὐτὸ ὁ Πλάτων ἐκ τῆς Πολιτείας του (Πλάτ. Πολιτ. III 392 c — 398 b, X 595 a — 608 b).

γ) *Ὅτι ὁ συμβολισμὸς τῶν καλαισθητικῶν τούτων νοημάτων ἐπι-*

τελείται διὰ τῶν διαφόρων μορφῶν τοῦ ὄραίου (¹). Ἡ ἰδιοτυπία ἐκάστου περιεχομένου τοῦ ὄραίου ἀντικατοπτρίζεται διὰ τῆς ἐνηρμονισμένης πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦτο μορφῆς. Συναντῶμεν δὲ τὸ ὄραϊον τόσον εἰς τὴν φύσιν, καὶ γίνεται τοῦτο ἀντιληπτὸν ὑπὸ ἐκείνων μόνον, οἵτινες ἔχουν τὴν οἰκείαν καλλιέργειαν τῆς ψυχῆς ἐπιτύχει, ὅσον καὶ εἰς τὴν τέχνην, ἔνθα ἕκαστον εἶδος τοῦ ὄραίου, ὡς δημιουργημάτων τοῦ ὑπὸ ἰσχυραῖς καλαισθητικῆς βιώσεως διεπομένου καλλιτέχνου, παρουσιάζει τὴν ἰδιοτυπίαν τοῦ δημιουργοῦ του.

δ) Ὅτι ἂν καὶ ἀπαντᾶται τὸ ὄραϊον εἰς χωριστὴν σφαῖραν, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀληθές, ἐν τούτοις ἡ ἐπιρροὴ αὐτοῦ δὲν εἶναι τελείως ἀσχετος πρὸς τὰς σφαῖρας ἐκείνων. Δεδομένου ὅτι τὸ ὄραϊον ἐξυψώνει καὶ ἐξιδανικεύει τὴν ζωὴν, δυνάμειν νὰ θεωρήσωμεν ὅτι διὰ τούτου ἀποκτᾷ τὸ ἀνθρώπινον γένος τὴν πλήρη τελείωσίν του.

Διότι ἂν διὰ τῶν γνώσεων, αἵτινες διὰ τῶν λεκτικῶν συμβόλων καθίστανται κτῆμα τοῦ συνόλου, φωτίζεται ἡ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἂν διὰ τοῦ αὐτονόμου ἠθικοῦ χρέους, ὕπερ προσδιορίζει τὴν ὀρθὴν διαβίωσιν καὶ ὕπερ διαδηλοῦται διὰ τῶν οἰκείων βουλευτικῶν ἐνεργειῶν, ἐμπεδοῦται ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὁ ἠθικὸς ρυθμὸς καὶ οὕτω προχωρεῖ ὁ ἀνθρώπος πέραν τῶν ὁρίων τῆς γνώσεως, ἤδη διὰ τῆς βιώσεως τοῦ ὄραίου, ἥτις ἀσχεῖται διὰ τῶν αἰσθητικῶν συμβόλων, ἐξωραϊζεται τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς. Οὕτως ἐπιτελεῖται ὑπέρβασις καὶ αὐτῆς τῆς καθαρῆς μορφῆς τοῦ καθήκοντος καὶ ἀνυψοῦται ἡ ζωὴ πρὸς τὴν τελείωσίν της.

Γ'. ΔΙΑΡΘΡΩΣΙΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τὰ προϊόντα τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν γνωστικὴν, ἠθικὴν καὶ αἰσθητικὴν ἐνέργειαν τοῦ λόγου, αἵτινα καταδεικνύουν τὴν ἀνθήσιν τούτου, ἐξυπηρετοῦν, ὡς εἶδομεν, διὰ τῶν συμβολισμῶν αὐτῶν, τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ προάγουν τὴν κοινωνικὴν ζωὴν αὐτῶν.

Τὸ σύνολον τοῦτο τῶν δημιουργημάτων καὶ ἐπιτεύξεων τῆς ψυχῆς, διὰ τῶν ὁποίων καταδεικνύεται ἡ ἐσωτερικὴ καλλιέργεια ταύτης, ἀποτελεῖ τὸν πνευματικὸν κόσμον ἢ τὸ πνεῦμα. Ἡ λέξις αὕτη ἦτο ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι καὶ ἐδήλου κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν πνοήν, κατόπιν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ψυχὴν καθ' ὅλου ὡς καὶ τὰς ἀξιολογικωτέρας ἐκδηλώσεις αὐτῆς. Ἀργότερον ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἐδηλοῦτο ὑπὸ τὸ πνεῦμα ἡ δύναμις, ἥτις δλόκληρον τὸν κόσμον διέπει, ὁ Θεός, καὶ ὑπὸ ταύτην τὴν σημασίαν ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην (²). Σήμερον ὁ ἴδιος ὅρος περιλαμβάνει τὰς ὑψηλοτέρας ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς, διὰ τῶν ὁποίων προάγεται καὶ ἐξιδανικεύεται ἡ ζωὴ. Χαρακτηρίζονται μάλιστα διὰ τούτου αἱ ὑψηλό-

(¹) Νικ. Ἐξαρχοπούλου: Αἱ εἰκόνες ὡς μέσον καλαισθητικῆς ἀγωγῆς. Ἰοετηρίς Θεσφ. Βορέα, 1940 Α', σ. 97 - 104.

(²) Θ. Βορέα: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, 1935 σ. 232.

τεραι δημιουργίαι τῆς ψυχῆς ὡς γνωρίσματα ὠρισμένων περιόδων ἢ λαῶν ἢ προσωπικοτήτων, ὡς π. χ. τὸ πνεῦμα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἢ τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἢ τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος κ.ο.κ. Διαπίστωσιν κυρίως τούτου ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἐξ αἰτίας αὐτοῦ προάγεται ἡ ζωὴ καὶ ἐπιζητεῖται διαρκῶς ὑπέρβασις τῆς ὑφισταμένης μορφῆς ταύτης. Ἄν δηλαδή ἡ μορφή τῆς ζωῆς τῶν ζώων εἶναι αἰτιοκρατική, διότι δὲν ἐξελίσσεται αὕτη πέραν τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἐνστίκτων, ἢ μορφή τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τελολογική, διότι διὰ τοῦ πνεύματος, ὅπερ φανερώνει ὅτι κινεῖται οὗτος ἐξ ἰδίας προαιρέσεως, ἐπιζητεῖται ἐπίτευξις σκοπῶν, τὸ σύνολον εὐνοούντων.

Τὴν φύσιν τῶν περιεχομένων τούτων, ἅτινα συναπαρτίζουσι ἐν τῷ συνόλῳ τῶν τὸν πνευματικὸν κόσμον, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν διὰ τῶν αἰσθησέων, καθ' ὅσον τὰ προϊόντα τοῦ λόγου εἶναι νοερὰ στοιχεῖα, ἅτινα μόνον ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχουν. Ἐξωτερικεύονται ὁμως δι' αἰσθητῶν δημιουργημάτων ἢ ἐνεργειῶν καὶ οὕτως ἀποκτοῦν τὴν εὐχέρειαν νὰ τίθενται εἰς χρῆσιν καὶ ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀνθρώπων. Τὰ δὲ αἰσθητὰ ταῦτα δημιουργήματα, διὰ τῶν ὁποίων μεταφέρονται ἐκ μιᾶς συνειδήσεως εἰς τὴν ἄλλην τὰ πνευματικὰ περιεχόμενα καὶ διὰ τῶν ὁποίων συγκρατεῖται ἡ ροὴ ἐκείνων, ἀποτελοῦν τὸν *πολιτιστικὸν κόσμον*.

Οὕτως ὁ πολιτιστικὸς κόσμος ἀποτελεῖ ἐκδηλον στοιχεῖον τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συμβολιζομένου νοητοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἢ γενικώτερον μέσον, δι' οὗ ἀντιλαμβανόμεθα τὸν βαθμὸν τῆς ἀντιλήσεως τῆς ψυχῆς. Κατανοοῦμεν δι' αὐτοῦ τὴν γονιμότητα ἐκείνης ἥτοι τὰ ἐπιτεύγματα, ἅτινα ἐπραγματοποίησεν ὁ ἀνθρώπος κατὰ τὴν πάλιν αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν στοιχείων τῆς φύσεως καὶ ἐναντίον τῶν ὑπὸ μορφήν ὁρμῶν ἐσωτερικῶν φυσικῶν ἀντιδράσεων⁽¹⁾. Ταῦτα δὲ διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοαποκαλυπτόμενα, θεωροῦνται ὡς ἐσωτερικὸν θησαυρῖσμα νοούσης ψυχῆς⁽²⁾.

Ὁ πνευματικὸς οὗτος κόσμος θεωρεῖται καὶ *λόγος συνειδητοποιημένος*, διότι ἀναπτύσσεται κατόπιν μόχθων καὶ κόπων ἥτοι κατόπιν τῆς ἐνσυνειδήτως καταβαλλομένης προσπάθειας τῶν ἀνθρώπων. Καὶ σημαίνει τοῦτο ὅτι ὁ «*ἐν ἀρχῇ Λόγος*», ὁ κινῶν τὸ σύμπαν, διὰ τῆς καλλιεργημένης ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν ἰδίων συνειδητοποιούμενος, φωτίζει τὰς διανοίας αὐτῶν. Διὸ οἱ ἄνθρωποι εἶναι τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχουν *δυνάμει* τὴν ἰκανότητα τῆς αὐτενεργοῦ κινήσεώς των πρὸς ἀνώτερα στάδια, ἥτοι ἔχουν τὸν *λόγον*, δι' οὗ ἐπροικίσθησαν καὶ δι' οὗ, ἀπαμβλύνοντες τὴν ἐπιρροὴν τοῦ σώματος, δύνανται νὰ ἀποκτῶσι βαθμηδὸν τὸ ὑψιστον ἐκεῖνο ἀγαθόν, ὅπερ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν *ἐν ἀρχῇ λόγον* καὶ σχετίζεται πρὸς τὴν *ἀίδιον οὐσίαν*.

(1) H. Rickert: Die Probleme der Geschichtsphilosophie, 1924, σ. 18.

(2) Διονυσ. Α. Ζακυνθίου: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Πολιτισμοῦ, Β', ἐκδ. 1955, σ. 11.

Τὸ σαρκίον τῶν ἀνθρώπων τούτων, οἵτινες κινουῦνται εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον, προώριστα βεβαίως νὰ ἔξαφανισθῇ ὑποκύπτον εἰς τὴν μοῖραν πάσης ὕλης. Εἶναι ὅμως τετιμημένον, διότι ἔγινεν ὄργανον τῆς νοούσης ψυχῆς καὶ κυρίως διότι συνήργησε καὶ τοῦτο νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν φωτισμὸν τὸν ἀπορρέοντα ἐκ τοῦ Ἀπολύτου Λόγου καὶ οὕτω νὰ καταδειχθῇ ὅτι οὗτος εἶναι τέκνον τοῦ Θεοῦ. Ἡ καταξίωσις αὕτη τοῦ ἀτόμου ὠδήγησε καὶ τὸν Hegel εἰς τὴν διδαχὴν ὅτι ὁ Ἀπόλυτος Λόγος λαμβάνει ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ, νοεῖ καὶ γινώσκει ἑαυτόν⁽¹⁾. Διὰ τῆς συνειδητοποιήσεως ταύτης μεθίσταται ὁ λόγος εἰς ὑπαρξιν καὶ ἀποκαλύπτονται αἱ ιδιότητες τοῦ Ἀϊδίου Λόγου, ἀφοῦ διὰ σκληροῦ ἀγῶνος ὑπερνικηθῇ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἢ πρὸς τὰ πρόσγεια καὶ πεπερασμένα ροπή.

Ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς :

α) Ἀποκαλύπτεται δι' αὐτοῦ *δύναμις ἐνεργητική*. Αὕτη καταδεικνύεται εἰς τὴν διεγειρομένην θέλησιν τοῦ ἀτόμου νὰ προβῇ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ *τιθ' ἐμένου σκοποῦ*.

Ἡ δύναμις αὕτη συναγείρουσα τὰς σχετικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς προάγει τὴν ὑπάρχουσαν βιοτικὴν πραγματικότητα καὶ δημιουργεῖ μορφὰς κοινωνικῆς ζωῆς διεπομένης ὑπὸ τοῦ *κινήτρου τῆς διηνεκοῦς ἐξελίξεως*⁽²⁾. Διότι εἰς τὴν ζωὴν τῶν συνειδητοποιούντων τὰ ἄτομα ἀφ' ἑαυτῶν νέας ἀνάγκας καὶ ὑπὸ τὸ κίνητρον τοῦτο ἢ κατατείνουσι πρὸς τὴν πλήρωσιν τῶν ἢ ἀναπτύσσοντες νέον πνευματικὸν κόσμον προσάπτουσι πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα νέους συμβολισμούς, ὅποτε διὰ τούτων καὶ *νέα αἰτήματα* προκαλοῦνται, ἐπιτείνοντα τὴν προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς⁽³⁾.

Τοιοτοτρόπως διὰ τῆς ἐνεργητικῆς δυνάμεως τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἀναφαίνεται καρποφόρος δημιουργία, δεδομένου ὅτι πραγματοποιεῖται σκοπός, ὅστις προσιδιάζει πρὸς τὰ κίνητρα τῆς ψυχῆς. Ἐκ τούτου δὲ διαδηλοῦται τὸ *ῥιμον στάδιον τῆς ἀνθήσεως αὐτῆς*.

β) Διαμορφοῦται ὁ πνευματικὸς οὗτος κόσμος κατόπιν προοδευτικῆς ἐργασίας τῆς ψυχῆς, ἣτις κατευθυνομένη πρὸς *δύο σκοποὺς* ἐξυπηρετεῖται ὑπὸ τοῦ *διαλόγου* καὶ τῆς *διαλεκτικῆς*. Οὕτως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀσκειται ὑπὸ τῆς ψυχῆς *λογικὴ λειτουργία* ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν οἰκείαν ἔφρασιν αὐτῆς, ἣτις καταδεικνύει τὴν ἀνῆσιν τοῦ λόγου καὶ ἣτις, ὡς εἶδομεν, ἀναφαίνεται εἰς τὰ νοήματα ἐν τῇ γνωστικῇ λειτουργίᾳ τούτου, εἰς τὴν μορφήν τοῦ καθαροῦ καὶ ἐκ μόνου τοῦ καθήκοντος προερχομένου ἠθικοῦ χρέους ἐν τῇ ἠθικῇ λειτουργίᾳ καὶ εἰς τὴν ἀνιδιοτελεῖ μορφήν τοῦ ῥαίου ἐν τῇ καλαισθητικῇ λειτουργίᾳ, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀναζητεῖ ἡ ψυχὴ τὴν *ἐξουδετέρωσιν τῶν ἐγωκεντρικῶν στοιχείων* ἢ γενικῶς τῶν ὑποκει-

(1) Κων. Λογοθέτου: Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου, I, σ. 63 - 69.

(2) Romano Guardini: Die Macht, 1952, σ. 16.

(3) Hans Freyer: Theorie des objektiven Geistes, 1934, σ. 16 - 129.

μενικῶν ἰδιοτελειῶν καὶ τὴν προώθησιν τῆς δημιουργίας αὐτῆς ἐπὶ τὸ ἰδεωδέστερον.

Ἡ *λογικὴ λειτουργία* κατὰ τὰς διαφόρους ἐπιζητήσεις τῆς ψυχῆς τερματίζεται εἰς τὰς κρίσεις, αἵτινες ἀποδίδουν τὰ γνωρίσματα γενικῶς τοῦ ἐν ἀνθήσει λόγου. Πρὸς τοῦτο ἐργάζεται τὸ ὑποκείμενον *διαλογικῶς* καλλιεροῦν καθ' ἑαυτὸ τὰς λογικὰς του ἱκανότητας καὶ ἐξευρίσκον διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ διαλόγου, τὸν ὁποῖον διενεργεῖ, τὰ γνωρίσματα τῆς νοητικῆς κινήσεως αὐτοῦ, ὡς ἀκριβῶς ὁ *Σωκράτης* κατὰ τὰς μετὰ τῶν μαθητῶν του ἐρεῦνας ἀνεύρισκε τὰ περιεχόμενα τῶν ἐννοιῶν. Τὰ γνωρίσματα ὅμως ταῦτα, ἂν καὶ ἀποτελοῦν ὡς κρίσεις τέρμα τῆς ἀντιστοίχου κινήσεως τῆς ψυχῆς, παρουσιάζουν νέαν αὐτοδυναμίαν. Διότι ἐξ αἰτίας τούτων δὲν ἐφυσχάζει τὸ ἄτομον, ἀλλὰ τὸ ἴδιον διερεθιζόμενον διὰ τῶν δημιουργημάτων του ἀναλαμβάνει νέαν λογικὴν κίνησιν. Ἀποτελοῦν δηλαδὴ τὰ ἐξευρισκόμενα γνωρίσματα τὴν ἀνήσυχον πείραν, ἣτις ὡς ἄλλος πειρασμὸς προκαλεῖ νέαν καὶ βαθυτέραν ἐπεξεργασίαν τῆς ψυχῆς, νέον ἐσωτερικὸν διάλογον, διὰ τὴν ἐξεύρεσιν συμπληρωματικῶν γνωρισμάτων. Τοιοῦτοτρόπως ἀναπτύσσονται αἱ πτυχαι τοῦ περιεχομένου τοῦ πνευματικοῦ κόσμου.

Ἄν ὅμως διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης λογικῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς ἐπιτυγχάνη τὸ ἄτομον τὴν ἀνάπτυξιν ἐνὸς ἄλλου κόσμου—τοῦ πνευματικοῦ—, παραλλήλως πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ καταβάλλῃ προσπάθειαν, ὥστε ὁ κόσμος οὗτος νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένος ἐγωκεντρισμῶν ἢ ἄλλης τινὸς ἰδιοτελείας καὶ ἔτι πλέον νὰ *προωθῆται* οὗτος βαθμηδὸν *πρὸς ἰδεωδεστέραν μορφήν*. Τὴν προσπάθειαν ταύτην ἀναλαμβάνει ἡ *διαλεκτικὴ κίνησις* τῆς ψυχῆς. Αὕτη ἀναζητεῖ διηνεκῶς τὸ ἰδανικώτερον⁽¹⁾. Ἐργάζεται δ' εἰς τοῦτο γονίμως ἡ ψυχὴ μόνον ὅταν ἐπιτύχῃ τὴν καθαρότητά της. Διὰ τὴν ἐπίτευξιν ταύτης καταβάλλεται ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἰδιάζουσα προσπάθεια. Τοῦτο διδάσκων καὶ ὁ *Πλάτων* τονίζει τὰ ἑξῆς: «Εἰ... (ἡμεῖς) φίλοι ὄντες βούλοιντο ἀλλήλοις διαλέγεσθαι, δεῖ δὴ πραότερόν πως καὶ διαλεκτικώτερον ἀποκρίνεσθαι. Ἔστι δὲ ἴσως τὸ διαλεκτικώτερον μὴ μόνον τάληθῆ ἀποκρίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ δι' ἐκείνων ὧν ἂν προσομολογῇ εἰδέναι ὁ ἐρωτώμενος (Πλάτ. Μέν. 75d). Κατὰ ταῦτα διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἰδεώδους καλλιεργεῖται τὸ διαλεκτικώτερον διὰ φιλικῆς διαθέσεως, δι' εἰλικρινοῦς ἀναζητήσεως καὶ δι' ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀληθοῦς ἥτοι διὰ προσπάθειας καθαρᾶς καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ πάσης ἐπιρροῆς τοῦ σώματος ἢ τῶν ἐφημέρων. Στρέφεται συνεπῶς πάλιν ἡ ψυχὴ ἤδη πρὸς ἐσωτερικὴν καλλιέργειαν οὐχὶ ὅμως διὰ νὰ διαρθρώσῃ νέας συνθετικὰς κρίσεις ἀλλὰ διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ πᾶσαν σωματικὴν ἐπιρροὴν ἢ γοητείαν τῶν ἐφημέρων. Πᾶσα τοιαύτη κίνησις αὐτῆς σημαίνει παραλλήλως ἔξοδον τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς φυλακῆς τοῦ σώματος καὶ ἀνάτασιν αὐτῆς πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συνδέεται μετὰ

(1) Κ. Σ π ε τ σ έ ρ η : Τὰ εἶδη τῆς γνώσεως, 1949, σ. 27.

τῆς καθαρότητος τῆς ἰδέας. Τέρμα εἰς τὴν προσπάθειάν της οὐδέποτε θὰ ἀναφανῆ, διότι τὴν ἀπόλυτον καθαρότητά της ἡ ψυχὴ οὐδέποτε θὰ ἀποκτήσῃ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει πάντοτε ἡ συνοδεία τοῦ σώματος. Διηνεκῶς ὅμως μετὰ κόπων καὶ μόχθων σφυρηλατεῖ τὴν ἀγνότητά της καὶ τοῦτο χαρακτηρίζει τὴν τάσιν πρὸς *παλινδρομικὴν* δόνησιν αὐτῆς, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς ἀναζητεῖ τὴν πληρότητα ταύτης.

Ἡ ἀνθήσις συνεπῶς τοῦ λόγου δὲν ἐπιτελεῖται μόνον ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ πνεύματος διὰ τῆς ἀποκαλύψεως περισσοτέρων πτυχῶν καὶ γνωρισμάτων τούτου ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς καθαρωτέρας διαρθρώσεως αὐτῶν καὶ τοῦ φωτισμοῦ αὐτῶν δι' ἰδεωδεστέρου φωτός. Καὶ ἂν εἰς τὸ πρῶτον ὀδηγῆ ὁ διάλογος τῆς ψυχῆς, τὸ δεύτερον καλλιεργεῖ ἡ διαλεκτικὴ κίνησις αὐτῆς. Οὗτω διάλογος καὶ διαλεκτικὴ ἀποτελοῦν πάντοτε *ἐγγύησιν* τῆς γονιμότητος καὶ γνησιότητος τῆς πνευματικῆς ζωῆς (¹).

ς) Ὁ ἀναπτυσσόμενος γονίμως καὶ γνησίως πνευματικὸς κόσμος ἐντάσσεται εἰς τὸν ὑπὸ τῶν προτέρων γενεῶν δημιουργηθέντα. Ἡ πνευματικὴ δημιουργία δηλονότι ἐκάστης γενεᾶς δὲν εἶναι ἀσχετος πρὸς τὴν δημιουργίαν τῶν παλαιότερων γενεῶν ἀλλὰ ἐξυπηρετεῖται ὑπ' ἐκείνης, διὸ καὶ παρουσιάζει κοινὰ τινα γνωρίσματα καὶ συνοχὴν μετ' αὐτῆς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται εἰς πάσας τὰς πτυχὰς τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, διότι ἐφ' ὅλων τούτων διατηροῦνται *παραδόσεις*. Τοῦτο σημαίνει πρῶτον ὅτι δημιουργεῖται *πνευματικὴ ζωὴ*, τῆς ὁποίας τὰ ὅρια ἐξικνοῦνται πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἀτομικῆς ζωῆς καὶ δεύτερον ὅτι δὲν κληροδοτεῖται ἀλλὰ παραλαμβάνεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων γενεῶν ὁ πνευματικὸς κόσμος τῶν παλαιότερων. Εἰς τοῦτον προστίθεται νέα πνευματικὴ δημιουργία οἰκεία πρὸς τὴν παραληφθεῖσαν καὶ τοῦτο, ἐφ' ὅσον ἐπιτελεῖται ὑπὸ πασῶν τῶν γενεῶν, ἀποτελεῖ αἰτίαν ὥστε νὰ διαμορφοῦται πνευματικὴ ζωὴ, ἣτις συνέχει καὶ διέπει πάσας τὰς διαδεχομένας γενεάς (²).

Γεννᾶται ὅμως τὸ ἐρώτημα: *Ποίαν σχέσιν ἔχει ὁ δημιουργούμενος πνευματικὸς κόσμος πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς;*

Οἱ φιλόσοφοι ἐπὶ τούτου ποικίλας διδαχὰς παρουσιάζουν. Οὕτως ὁ G. Simmel θεωρῶν ὅτι ἡ βιολογικὴ ζωὴ παρουσιάζει σταθερὰν μορφήν καὶ ἀνεξέλικτον, ἐνῶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐπιζητεῖ διηνεκῶς κάτι περισσότερον (*mehr als Leben*), ἀποδέχεται ὅτι διαφορετικοὶ νόμοι διέπουν ἐκαστέραν καὶ ὡς ἐκ τούτου δημιουργεῖται διάστασις μεταξύ των. Ὅσον μάλιστα περισσότερον ἐπιζητεῖται ἡ ὑπέρβασις τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἡ διάστασις αὕτη ἐπιτείνεται. Τὴν ἰδίαν ἀποψιν ἀποδέχεται ἐν τινι

(¹) I. Θεοδωρακοπούλου: *Διάλογος, Διαλεκτικὴ καὶ ἡ Ἑποχὴ μας*. Ὁμιλία εἰς τὸ φιλοσοφικὸν συμπόσιον Ἀθηνῶν 1955.

(²) N. Hartmann: *Das Problem des geistigen Seins*, 1933 § 20, 25, 26, 27, 28.

βαθμῶ καὶ ὁ Eucken, ὅστις θεωρεῖ ὅτι ὁ πνευματικὸς κόσμος εὐρίσκεται εἰς ἰδιαιτέραν βαθμίδα ἀνωτέραν τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, δεδομένου ὅτι δημιουργεῖται ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου εὐρισκομένων θεϊκῶν στοιχείων. Ἐκ τούτου καταδεικνύεται ὅτι ὁ πνευματικὸς οὗτος κόσμος διέπεται ὑπ' ἀρχῶν μὴ ἰσχυουσῶν εἰς τὴν βιολογικὴν καὶ φυσικὴν ζωὴν. Ἐν τούτοις ὁ πνευματικὸς οὗτος κόσμος παρ' ὅλην τὴν ὑπέρβασιν, τὴν ὁποίαν κρατεῖ ἔναντι τῆς βιολογικῆς ζωῆς καὶ τὴν κατάταξιν του εἰς νέον πλαίσιον, ὅπερ ὑπὸ τῶν δημιουργημάτων τοῦ λόγου διαρρηγοῦται, δὲν εἶναι τελείως ἀσχετος πρὸς τὴν ζωὴν ταύτην, καθ' ὅσον εἶναι συνδεδεμένος μετὰ τῆς κοινότητος, ἐκ τῆς ὁποίας προήλθεν. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ γενικῶς ἐπηρεάζεται ἐκ τῶν γνωρισμάτων τοῦ πνευματικοῦ κόσμου καὶ τὰ διαφέροντα αὐτῆς προσδιορίζονται ὑπ' ἐκείνου. Ἄν συνεπῶς γίνεται ἀποδεκτὸν ὅτι ὑπάρχει διαφορετικὸς χαρακτήρ καὶ διαφορετικὴ νομοτέλεια εἰς ἑκατέραν ἐκ τούτων, δὲν ἔπεται ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν διάστασις (*).

Τὴν ἀντίληψιν περὶ διαστάσεως ἀπέκρουσεν καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Max Scheler (1874-1928), μαθητῆς τοῦ Eucken, ὅστις διδάσκει ὅτι ὁ πνευματικὸς κόσμος δὲν ἀποτελεῖ κεχωρισμένον τι πλαίσιον καὶ νέαν βαθμίδα ζωῆς, ἀλλ' ὑπόστασιν, ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, αἵτινες ἐν ὄσφ μὲν εἶναι ἀσαφεῖς καὶ μὴ συνειδηταί τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς βιολογικῆς ζωῆς, ὅταν ὁμως ὠριμάσῃ καὶ γίνωσι συνειδηταί, τότε ἀποβαίνουν δημιουργικαὶ προκαλοῦσαι τὸν πνευματικὸν αὐτὸν κόσμον. Ἀσφαλῶς νοεῖται ἐνταῦθα, διὰ τῆς συνειδητοποιήσεως ταύτης, νέον τι στοιχεῖον, διότι ἀναφαίνονται τὰ νοητικὰ περιεχόμενα ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ ἄλλαι πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὅπως δῆποτε, κατ' αὐτόν, δὲν πρόκειται περὶ νέας τινὸς βαθμίδος ζωῆς, ἀλλὰ περὶ τῆς ἰδίας ζωῆς ἐχούσης διαφορετικὸν χαρακτήρα, δεδομένου ὅτι αἰτία ταύτης εἶναι αἱ ἴδιαι δυνάμεις τῆς ψυχῆς, αἵτινες ὡς νέον γνῶρισμα ἔχουν μόνον τὴν ἐν τῇ συνειδήσει ὠρίμανσιν αὐτῶν.

Ἡ πνευματικὴ συνεπῶς ζωὴ, κατὰ τὸν Scheler, ὀφείλεται εἰς ἐσωτερικόν τι στοιχεῖον τῆς ψυχῆς, ὅπερ φαίνεται μόνον κατὰ τὴν ὠρίμανσιν αὐτῆς καὶ ὅπερ ἀνυψώνει μὲν αὐτὴν πέραν τῆς βιολογικῆς καὶ φυσικῆς ζωῆς, δὲν ἀποτελεῖ ὁμως καὶ ἐπιχείρημα ὥστε νὰ ἀποδεχόμεθα μεταξὺ τούτων διάστασιν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Scheler φέρει αὐτὸν συμφωνοῦντα πρὸς τὴν διδαχὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τῆς ἀρχαιότητος, καθ' ἣν ἡ αἰτία τοῦ πνεύματος εὐρίσκεται μόνον εἰς τὸν λόγον, ὅστις χαρακτηρίζει τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Διὸ μόνον εἰς τὸν ἀνθρώπον παρέχεται ἡ ἱκανότης νὰ δημιουργῇ κατὰ τὴν ὠρίμανσιν του δημιουργήματα ἐξυψώνοντα τὴν μορφήν τῆς βιολογικῆς ζωῆς. Οὕτως ὁ Ἡράκλειτος τὸν

(*) Wilhelm Steinberg: Grundlagen des menschlichen Seins, 1953, σ. 19 - 22.

λόγον κριτήν τῆς ἀληθείας ἀποφαίνεται οὐ τὸν ὁποῖον δῆποτε, ἀλλὰ «τὸν κοινὸν καὶ θεῖον καὶ οὐ κατὰ μετοχὴν γινόμεθα λογικοί»⁽¹⁾.

Διὰ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν ἀντιτίθεται ὁ Scheler, τόσον πρὸς τὴν *Φυσιολογίαν* (Naturalismus) τοῦ Spenser, ὅστις θεωρεῖ ὅτι αἰτία τῆς δημιουργικῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ *μεγαλυτέρα προσαρμογὴ πρὸς τὸ περιβάλλον*, ἀντίληψις, ἣτις βεβαίως δὲν θεωρεῖται ἱκανοποιητικὴ, δεδομένου ὅτι εἰς πολλὰ ζῶα εὐρίσκομεν μὲν τελείαν προσαρμογὴν αὐτῶν πρὸς τὸ περιβάλλον, δὲν ἐκδηλοῦται ἐν τούτοις παρ' αὐτῶν δημιουργία, ὅσον καὶ πρὸς τὴν μὴ ὡσαύτως ἱκανοποιητικὴν *βιολογικὴν διδασκαλίαν* τοῦ J. von Uexküll (1864-1944), βιολόγου Γερμανοῦ καθηγητοῦ, ὅστις παραδέχεται ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ζωϊκῶν ὄντων, ἅτινα δοκιμάζουσι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος (Merkwelt) καὶ ἀσκοῦν τὴν ἐπ' ἐκεῖνου δράσιν (Wirkwelt), μόνον ὁ ἀνθρώπος διερεθίζεται ἐκεῖθεν ὑπὸ ἰδιαζούσης ἐπιρροῆς. Διότι, ὡς λέγει, ἡ μορφή τῆς ψυχῆς αὐτοῦ παρουσιάζει εὐαισθησίαν ἐκ τοῦ περιβάλλοντος διακρινομένην οὐσιωδῶς ἀπὸ τῆς εἰς ἕκαστον εἶδος τῶν ζῴων παρατηρουμένης οἰκείας εὐαισθησίας⁽²⁾.

Ἄλλὰ πλὴν τοῦ Scheler καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος καὶ γραφολόγος Ludwig Klages (γενν. 1872), ὅστις θεωρεῖ ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα διακρίνονται, διότι δὲν ἀπαντᾷ τὸ δεύτερον εἰς τὰ ζῶα, διδάσκει ὅτι μόνον ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀμφοτέρωτα ταῦτα, ἐξ οὗ λόγου δὲν νοεῖται διάστασις μεταξὺ ψυχῆς καὶ πνεύματος. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν διδαχὴν ταύτην ἔχει τὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου *κινεῖται ἐναντίως* (widersacher) πρὸς τὴν ζωὴν, διότι ζητεῖ νὰ ἐκμηδενίσῃ αὐτήν. Τοῦτο κατανοοῦμεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος συγκροτεῖται ἐξ ἀγαθῶν, ἅτινα προέρχονται μὲν διὰ τῆς σκέψεως, τῆς διὰ τῶν βιώσεων καλλιεργηθείσης καὶ τὰς βιοτικὰς ἐπιδιώξεις ἱκανοποιούσης, ἐξ οὗ λόγου ταῦτα θεωροῦνται ἐξάρτημα τῆς ζωῆς, ἐν τούτοις ἀποσπώμενα ἀποκτοῦν αὐτονομίαν καὶ ἀπαλλάσσονται τῆς ὑποστάσεως τῆς ψυχῆς, δεδομένου ὅτι ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν λογικῶν δημιουργημάτων ἀντικειμενικοποιούμενα λαμβάνουν θέσιν ἄσχετον πλεον πρὸς τὸν βιοτικὸν χαρακτήρα τῆς ζωῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὑπόστασις αὐτῶν ἀκολουθεῖ ἄλλους νόμους ἐξελίξεως, μὴ ταυτιζομένους πρὸς τοὺς νόμους τῶν ψυχικῶν καὶ βιοτικῶν μεριμνῶν, ἔχει τὴν ἀντίληψιν ὁ Klages, ὅτι ἡ ὑπόστασις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς βιοτικὰς ἐπιδιώξεις καὶ καταστρέφει ὡς ἐκ τούτου τὴν ἁρμονίαν τῆς ψυχῆς⁽³⁾. Ἡ ἀποψις αὕτη ἐν μέρει μόνον εὐσταθεῖ. Διότι ἀνακίπτων ὁ πνευ-

⁽¹⁾ Hermann Diels: Fragmente der Vorsokratiker, 1954, I, σ. 148, 20-22.

⁽²⁾ Wilhelm Steinberg: Grundfragen des menschlichen Seins, 1953, σ. 24.

⁽³⁾ Ludwig Klages: Der Geist als widersacher der Seele, 1929, σ. 374.

ματικός κόσμος εκ τῆς ἐπὶ τῶν βιοτικῶν μεριμνῶν καὶ τῶν ἀσχολιῶν τοῦ ἀτόμου λειτουργίας τοῦ λόγου ἀποκτιᾷ μὲν ἀντικειμενικότητα καὶ ὀπλίζεται δι' ἀντιθέτων ἐπιδιώξεων, ἢ ἀντίθεσις του ὅμως δὲν στρέφεται πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ πρὸς τὰς σκοτεινὰς ἐκείνας δυνάμεις, αἵτινες κυριαρχοῦσαι ἐν αὐτῇ ὑποσκάπτουν τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου. Ἡ λογικὴ συνεπῶς ἀφρητρία τοῦ πνευματικοῦ κόσμου προστατεύει τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀτόμου καὶ πᾶσα πρόοδος αὐτοῦ καταδεικνύει τὸν νικηφόρον ἀγῶνα τοῦ πνεύματος ἐναντίον τῶν ψυχοφθόρων στοιχείων τῆς ζωῆς. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἐπιτελεῖται πάντοτε. Ἐξαρτᾶται κυρίως ἡ νίκη αὕτη ἐκ τῆς ἰκανότητος τοῦ ἀτόμου. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ἄτομον, ὅπερ εὐνοεῖ τὴν νίκην ταύτην, εἶναι τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἀφ' ἑνὸς μὲν κρατεῖ ἐν ἑαυτῷ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πνεύματος, ἀφ' ἑτέρου δέ, μετέχον εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς, κατορθώνει νὰ ἐξαλείφῃ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην καὶ διὰ τοῦ πνεύματος νὰ ἐξυψώσῃ τὴν ψυχὴν. Τὸ ἄτομον τοῦτο, τὸ πρόσωπον, θέτει τότε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ προορισμοῦ του τὰς κυριώτερας δυνάμεις τῆς ψυχῆς, αἵτινες ἐξυπηρετοῦν τὸ πνεῦμα, ἤτοι τὴν νόησιν, τὴν συνείδησιν καὶ τὴν βούλησιν, ἧτις πηγάζει ἐκ τῆς σκέψεως. Οὕτω τὸ πρόσωπον συνδέει τότε ζωὴν καὶ πνεῦμα καὶ ἔτι πλέον καλλιεργεῖ τὴν μορφὴν τῆς ζωῆς καὶ προάγει αὐτὴν παρουσιάζον τὴν *προσωπικότητα*.

Δὲν νοεῖται συνεπῶς διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀντίθεσις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου πρὸς τὴν ζωὴν ἀλλ' ἐναρμόνισις πρὸς ταύτην. Ἐν τῇ ζωῇ μάλιστα ταύτῃ εὐρίσκονται τὰ κίνητρα καὶ οἱ διερεθισμοί, διὰ τῶν ὁποίων ὁ πνευματικὸς κόσμος ἀναπτύσσεται καὶ ταυτοχρόνως ἢ ἰδίᾳ ἐξυψοῦται.

Ἐκ τῶν μνημονευθέντων περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ πνεύματος γίνεται κατανοητὸν ὅτι ὁ πνευματικὸς κόσμος δὲν εἶναι νοητὸς χωρὶς τὴν αἰτίαν αὐτοῦ, τὸν λόγον. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος εἶναι γνῶρισμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι *τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῆς ψυχῆς του*, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος δὲν δύναται νὰ νοηθῇ χωρὶς οἰκείαν προπαρασκευὴν τῆς ψυχῆς. Ἐκεῖθεν ἀνακύπτουν τὰ διαφέροντα, αἵτινα γίνονται αἰτία νὰ συνυφαίνεται μετὰ τῆς ζωῆς ὁ πνευματικὸς κόσμος καὶ νὰ διαμορφώνεται ζωὴ ἀνταποκρινομένη πρὸς τὸ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀτόμου πνευματικὸν φῶς.

Ἡ ἰδιοτυπία αὕτη τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἰδίων δημιουργεῖ, καταδεικνύει ὅτι κατὰ ταύτην ἀνυψοῦται οὗτος ἐκ τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς φυσικῆς ζωῆς εἰς νέαν βαθμίδα, ἧτις καταξιώνει αὐτὸν καὶ ἀναγνωρίζει ἱστορικότητα εἰς αὐτόν. Διότι ἐνῶ κατὰ τὴν πρώτην βαθμίδα ἀσκῶν τὴν βιολογικὴν ζωὴν κινεῖται κατὰ τὰ αἰτήματα τῶν ἐνστικτων καὶ δὴ πρὸς αἰσθησιακὴν μορφὴν ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἐξυπηρετοῦν μόνον αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κυριώτερον γνῶρισμα εἶναι ὅτι προσαρμόζεται πρὸς τὸ περιβάλλον αὐτοῦ, ἥδη κατὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν ἀνυψοῦται εἰς δευτέραν βαθμίδα, καθ' ἣν γί-

νεται ενεργητικὸς ἐξ ἰδίων καὶ δὴ τοιοῦτοτρόπως, ὥστε τὸ σῶμα νὰ ἀποβαίῃ ὄργανον τῆς ψυχῆς καὶ τὰ πάντα νὰ προσδιορίζῃ ἢ συνειδησίς του, ἣτις δημιουργεῖ πολιτιστικὸν κόσμον καὶ καθήκοντα⁽¹⁾. Οὕτω κατὰ τὴν μορφήν ταύτην τῆς ζωῆς του ἀναγεννᾶται ὁ ἄνθρωπος εἰς νέαν πορείαν, τῆς ὁποίας τὸν σκοπὸν ἀντὶ τῶν ἐνστίκτων ἢ συνειδησίς πλέον δημιουργεῖ. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι κατὰ τὴν βαθμίδα ταύτην ὁ ἄνθρωπος ἐπιτελεῖ τὸν **δεύτερον πλοῦν** τῆς ζωῆς του.

δ) Διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου κινεῖται, ὡς εἶναι φυσικόν, τὸ ἄτομον. Συλλαμβάνει τοῦτο ἐν τῇ συνειδήσει του νοητικὸν κόσμον, ὅστις, ἐφ' ὅσον ἐναρμονίζεται πρὸς τὰ αἰτήματα τῆς ὁλότητος, λαμβάνει ἀντικειμενικὸν κῦρος καὶ διὰ νὰ τεθῇ κατόπιν εἰς χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων πλαισιοῦται διὰ τῶν οἰκείων συμβόλων. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι διάφορα εἶναι τὰ **εἶδη τοῦ πνευματικοῦ κόσμου**. Ἦτοι ἔχομεν τὰς ἑξῆς κατηγορίας :

α) Τὸ **ὑποκειμενικὸν καὶ προσωπικὸν πνεῦμα**. Τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὑποκειμένου ἀναφαινόμενον τὸ πρῶτον νοητὸν κόσμον, τὸν κατὰ τὸν Hegel δυνάμει νοοῦντα λόγον, ὅστις μακρὰν πορείαν θὰ διανύσῃ διὰ νὰ καταστῇ ἐνεργεία⁽²⁾. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἔχομεν τὸ **ὑποκειμενικὸν πνεῦμα**. Τοῦτο δὲν εἶναι μόνον ἀτελὴς καὶ ἄωρος πνευματικὴ δημιουργία, ἀλλ' ἔχει καὶ ὑποκειμενικὸν χαρακτήρα, διότι συνάπτεται μετὰ γνωρισμάτων, ἅτινα προσδιορίζουν τὴν ψυχὴν τοῦ ὑποκειμένου. Βιώματα, πείρα καὶ γενικῶς τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἅτινα ἔζησεν ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸ παρελθόν, χρωματίζουν τὴν δημιουργίαν του, ὥστε αὐτὴ νὰ φέρῃ τὸν ὑποκειμενικὸν χαρακτήρα. Ὅταν ὅμως ἡ δημιουργία αὐτὴ εἶναι ἀπηλευθερωμένη ἰδιοτελειῶν καὶ ἐγωκεντρισμῶν καὶ ἐναρμονίζεται πρὸς τὴν εὐαισθησίαν τῆς ὁλότητος, τότε ἀποκτᾷ αὐτὴ γενικὸν κῦρος. Ἐν τούτοις δὲν παύει πολλάκις καὶ τότε νὰ φέρῃ τὴν σφραγίδα τοῦ δημιουργοῦντος προσώπου καὶ οὐχὶ σπανίως διὰ τοῦ ὀνόματος ἐκείνου παραμένει ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

β) Τὸ **ἀντικειμενικὸν πνεῦμα**. Διὰ τούτου ἐννοοῦμεν τὸν ἐν τῇ συνειδήσει νοητὸν κόσμον, ὅστις ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν κοινὴν εὐαισθησίαν καὶ ἔχει ὡς ἐκ τούτου ἀντικειμενικὴν ἰσχύν. Περιλαμβάνει πάσας τὰς σφαιρας τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς μίαν ἐποχὴν λόγου ἥτοι δίκαιον, γλῶσσαν, θρησκείαν, ἠθικὴν καὶ γενικῶς πᾶν νοητικὸν στοιχεῖον, ὅπερ νοεῖται εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ λόγου, καὶ παρουσιάζει τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς κοινωνίας. Ἐχει δεσμοὺς μετὰ τῶν αἰτημάτων τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς κοινω-

(1) August Brunner: Die Grundfragen der Philosophie, 1944, σ. 97 - 119, 130.

(2) Κων. Δογοθέτου: Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου, Τομ. Α'. 1939, σ. 145.